

Vanaf hoofdstuk vijf, we zijn dan inmiddels aangeland op pagina 102, wordt er meer ingezoomd op de doopsgezinde elites. Achtereenvolgens worden in afzonderlijke hoofdstukken de elites in de plaatsen Sneek, Workum en Bolsward behandeld, waarna er aandacht is voor de kleinere gemeenten. In deze hoofdstukken komt de brede opzet van het onderzoek, en vooral het gebrek aan een duidelijke afbakening, de leesbaarheid van het boek niet ten goede. De lezer wordt werkelijk bedolven onder een reeks van voorbeelden en Friese namen, waardoor het zelfs de lezer die niet terugschrikt van een grote naamdichtheid gaat duizelen. De doopsgezinden komen daarvoor ook zelden werkelijk tot leven en verdrinken in een stortvloed van familierelaties. Daarbij blijft het de vraag in hoeverre de vele voorbeelden nu werkelijk representatief zijn voor de doopsgezinde elite. Een vraag die vanwege de ruime definiëring van de te onderzoeken groep niet te beantwoorden is, omdat een kwantificering bij gebrek aan een strakke getalsmatige afbakening niet goed mogelijk is. Een aantal algemene observaties in combinatie met wat representatieve voorbeelden waren de leesbaarheid van het boek ten goede gekomen.

Trompetter wijst niettemin een aantal interessante trends aan, zoals het bestaan van gemengde huwelijken tussen gereformeerden en doopsgezinden binnen de elites van de verschillende steden. Bij vlagen wordt ook duidelijk hoe ‘doopsgezind’ de elites zich werkelijk gedroegen. Het boek sluit af met een interessant hoofdstuk negen over de rol van de doopsgezinden in de politiek en de mate waarin ze op dat gebied tijdens de onderzochte periode, en dan vooral vanaf 1748, emancipeerden en hun prominente economische positie ook trachtten te vertalen in politieke macht. Ten slotte komt de auteur tot de conclusie dat er in het midden van de negentiende eeuw in de steden van de Friese Zuidwesthoek nog altijd sprake was van een ‘doopsgezinde elite’, die toen al op maatschappelijk vlak geëmancipeerd was, met bijvoorbeeld doopsgezinde burgemeesters. De meeste doopsgezinde elites wierpen geen kunstmatige barrières op die contacten met niet-doopsgezinden moesten verhinderen. Gedeelde welvaart deed de religieuze verschillen dus in zekere mate naar de achtergrond verdwijnen.

Het onderwerp van het boek en de bevindingen van Trompetter zijn zeker de moeite waard en de auteur verdient lof voor de zuivere verantwoording van zijn onderzoek. De manier van het presenteren van de bevindingen doen de interessante materie en het verzette werk naar mijn idee echter geen recht. Naast de al gesignaleerde problemen bij de leesbaarheid, laat de eindredactie veel te wensen over en worden sommige passages in het boek gekenmerkt door een reeks aan technische slordigheden. Wellicht is dat iets waaraan de redactie van de Doperse Documentaire Reeks voor het volgende boek wat meer aandacht kan besteden.

Serge ter Braake
Joods Historisch Museum

W. Baron, *‘Het belang en de welvaart van alle ingezetenen’. Gezondheidszorg in de stad Groningen, 1800-1870* Groninger Historische Reeks 33 (Assen: Van Gorcum, 2006), XII, 581 p. ISBN 90 232 42718

Zoals zo veel Nederlandse steden werd Groningen in de negentiende eeuw door diverse uitbraken van besmettelijke ziekten bezocht. Hoewel in de achttiende eeuw een beeld was gevestigd van een frisse en gezonde stad, wezen de feiten in het daar-

opvolgende tijdvak anders uit. Uitbraken van tyfus in 1816-1819, van malaria in 1826-1828 en 1859-1860, van cholera in 1849 en 1866, en van tyfus, cholera en pokken in 1856 eisten hun slachtoffers. Wat opvalt in deze onvolledige opsomming is het ontbreken van de laatste decennia van die eeuw. Het afnemen van de morbiditeit en mortaliteit in die jaren was mede het gevolg van het handelen van de diverse overheden, belangengroepen en particulieren. Dit optreden is het onderwerp van het hier te bespreken boek.

In een mooi uitgevoerd kloek werk (bijna 450 pagina's tekst en ruim 125 pagina's noten, bijlagen en literatuur), de handelsuitgave van het proefschrift waarop Baron in het najaar van 2006 promoveerde, wordt een overzicht gegeven van de aandacht voor, debatten en veranderende inzichten over te nemen maatregelen die we nu als beleid zouden bestempelen. In het boek komt dit het sterkst tot uitdrukking bij behandeling van de openbare gezondheidszorg.

Deze wordt behandeld onder de kop 'De zoo zeer geroemde gezondheid van Groningen' (p. 246-321). Die omschrijving verwijst naar een tendens onder publicisten uit de beschreven periode om de verdiensten van de eigen woonplaats te etaleren. In dat verband is het jammer dat Baron in haar tekst wel naar de Groningse medicus Van Doeveren verwijst, maar niet naar diens in 1777 in het Nederlands gepubliceerde *Academische redevoering over de gunstige gesteldheid van Groningen, af te leiden uit de natuurlijke historie der stad*. Uit deze verhandeling, die in 1770 in het Latijn was verschenen, blijkt dat trots op de gezondheidskwaliteiten van de eigen stad al dateert vanaf de jaren '70 van de achttiende eeuw. Opmerkelijk is dat niet wordt verwezen naar het Rapport van de Choleracommissie uit 1866, waarin Groningen een rol speelt, noch naar de bijdragen over deze materie in *Techniek in Nederland in de negentiende eeuw*.

Een belangrijke rode draad in de ontwikkeling van de openbare gezondheid was de vraag of voorzieningen door de overheid of door particulieren moesten worden getroffen. Het antwoord hierop was wisselend – naar gelang de 'tijdgeest' en de positie die de protagonisten innamen. Het stadsbestuur was in dezen veel terughoudender dan bijvoorbeeld Hygiënisten en andere medici. De jaren '50 van de negentiende eeuw waren in dit opzicht ongunstig. Toen heerste 'het vrij ongezuiverde liberale standpunt' (p. 299). Maar ook als een beslissing was genomen konden maatregelen lang op zich laten wachten, zoals uit het voorbeeld van de bad-, was- en zweminrichting blijkt. In 1863 wilde de gemeenteraad deze ten principale als een zaak van openbaar belang zien, maar realisatie van deze voorziening vond pas in 1889 plaats.

Baron maakt duidelijk dat de armen en de armenbuurten bij het aanleggen van collectieve hygiënische voorzieningen niet in beeld waren; het ging om de rijken! Met uitzondering van de locatiekeuze van openbare privaten, die vanwege de stankoverlast juist niet werden geplaatst in de buurten waar de beter gesitueerden woonden. Ook bij de 'reorganisatie' van de vuilverzameling en het begin van de aanleg van riolering, na ca. 1850, speelde deze scheiding een rol. De riolen kwamen in de binnenstad tot stand (voor de betere standen), de publieke privaten buiten de zogeheten diepen (waar de armen woonden). De auteur wekt de suggestie dat riolering uitsluitend als een heilzame voorziening werd gezien, maar gaat daarmee voorbij aan de vaak heftige discussies die niet alleen onder medici werden gevoerd over de schadelijke kanten van deze wijze van afvoer van vloeibaar vuil.

Een andere belangrijke tendens die door de auteur wordt besproken is de toenemende aandacht voor preventie in plaats van protectie van gezonde mensen vanaf het midden van de negentiende eeuw, in tegenstelling tot de periode daarvoor. De meeste

aandacht ging uit naar ziekten die zich snel konden verspreiden, zoals malaria, tyfus en cholera. ‘Deze ziekten leidden tot de meeste overheidsmaatregelen’ (p. 275). Het is jammer dat bij de uiteenzettingen over ziekten als tyfus en cholera nauwelijks aantallen besmette patiënten en overledenen worden genoemd en dat een verklaring ontbreekt over de substantiële toename van het aantal tyfusgevallen in de beroepsgroep der ‘nijvere handwerkslieden’ na 1850.

De auteur maakt duidelijk dat de positie van Groningen als handelsstad het nemen van maatregelen als quarantaine bij het optreden van epidemieën minder eenvoudig maakte. Dit nadeel kwam bovenop de bekende zuinigheid die overal heerste als de openbare gezondheid in het geding was. Een ander aspect bij de trage invoering van verbeteringen betrof de gemeentelijke autonomie. Gemeentebesturen waren in staat tot daden van bestuurlijke ongehoorzaamheid. Een fraai voorbeeld hiervan was het (niet-)handelen van vele Nederlandse gemeenten bij het invoeren van veranderingen in de wijze van begraven. Uiteindelijk moest de koning het begraven in kerken verbieden (1-12-1826). Niettemin duurde het nog negen maanden eer begraafplaatsen in gebruik werden genomen. Daar was bovendien een ‘bevel’ van de Commissaris des Konings (gouverneur) voor nodig. En dan gold de regel aanvankelijk (30-8-1827) alleen voor bedeelden en pas na 1 november voor iedereen. Daarbij dienen we te bedenken dat Groningen in dezen een ‘voorhoedepositie’ (p. 292) innam. Uiteindelijk kwam met de Begrafeniswet van 1869 in het gehele land een einde aan het begraven in kerken en binnen de wallen.

Baron heeft ons een mooi overzicht geleverd van de medische en hygiënische lotgevallen van Groningen en haar bewoners gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw. Het is echter jammer dat deze verhandeling wordt ontsierd door slordig taalgebruik.

Henk van Zon
RU-Groningen

Amanda Kluvel, Anne Hilde van Baal, Catharina Th. Bakker en Gemma Blok (eds.), *Genezen. Opstellen bij het afscheid van Marijke Gijswijk-Hofstra*. (Amsterdam: Pallas Publications, 2005) 210 p. ISBN 9085553210

Dit Liber Amicorum verscheen ter gelegenheid van het afscheid van Marijke Gijswijk-Hofstra, hoogleraar Sociale en Culturele Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. In 2005 ging zij met emeritaat. Ze heeft over een scala aan onderwerpen geschreven: over wijkplaatsen voor criminelen, toverij en heksery, homeopathie en andere vormen van alternatieve geneeswijzen, vrouwen en gender, over de geschiedenis van de psychiatrie, over kinderen en gezondheid. Haar brede sociaal-culturele kijk op medische geschiedenis is terug te vinden in dit boek: het is een prettig leesbare bundel, bestaande uit vijftien artikelen over uiteenlopende onderwerpen, van onze relatief moderne walging van pijn (een bijdrage van Kluvel) of de ontmanning van zedenmisdadigers in de twintigste eeuw (De Blécourt) tot diergenezers rond 1800 (Frijhoff). In enkele bijdragen staan personen centraal, zoals drankbestrijder/psychiater Van Rees (Blok) en dichter/arts Kerner (Hanegraaff). De bundel besluit met een prachtig essay van Godelieve van Heteren over ‘genezen als helen’ aan de hand van een bespreking van *Gloed* van de Hongaarse auteur Sandor Marai.